

Westerse fictie of Chinese maskerade?

De sociale constructie van *Chinatown* tijdens de Rotterdamse v.v.v.-week (1935)

Inleiding

‘Welkom in Chinatown. Katendrecht zal staan in het teeken zijner Chineesche bevolking. Chineesche tempels, poorten, pagodes, zoomede andere bouwwerken, naar origineele gegevens opgetrokken, zullen de aandacht trekken. Een Chineesch Marktplein met een circus, in hetwelk origineele Chineesche artiesten, begeleid door Chineesche muziek, zullen optreden, zal dagelijks voorstellingen geven. De Chineesche restaurants en toko’s, zoomede andere attracties, zullen feestelijk voor den dag komen.’¹ Met deze advertentie van de ‘Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer’ (v.v.v.) werden in de zomer van 1935 tienduizenden bezoekers naar *Chinatown* in Katendrecht gelokt. Als antwoord op de economische crisis van de jaren dertig organiseerde de toenmalige toeristische dienst de ‘Vol Vertrouwen Voorwaarts’ (v.v.v.)-week. Verspreid over de stad vonden er allerlei activiteiten plaats, van museumtentoonstellingen over kermisattracties tot sportevenementen, met de bedoeling het toerisme en maatschappelijk leven in Rotterdam een krachtige impuls te geven.²

Het initiatief voor de v.v.v.-week van 1935 vormt een kantelmoment in de geschiedenis van de Rotterdamse *Chinatown*. De promotie van het Chinese karakter van Katendrecht had een ware metamorfose tot gevolg. Begin twintigste eeuw was Katendrecht nog een weinig aantrekkelijke, op zichzelf gerichte woonwijk, gelegen op een moeilijk bereikbaar schiereiland te midden van de havens, die de thuisbasis vormde van een soort vlottende arbeidsreserve van goedkope Chinese zeelui.³ De buurt stond bekend vanwege de prostitutie en werd naast de Schiedamsdijk beschouwd als hét uitgaanscentrum voor internationale zeelui, die er af- en aanmonsterden. Slechts enkele decennia later zou deze geïsoleerde enclave transformeren tot een populair uitgaanscentrum voor een breed publiek, met Chinese restaurants, cafés en koffiehuisen, waarvoor vele Rotterdammers graag de oversteek waagden naar de linker Maasoever. Achteraf bekeken kan deze week en de bijhorende gedaantewisseling van Katendrecht dan ook worden gezien als een voorafspiegeling van de naoorlogse trend waarbij *Chinatowns* zich wereldwijd zouden ontwikkelen tot toeristische *ethnoscapes*, waarbij multiculturele wijken of buurten worden gereduceerd tot spektakels, bestemd voor westerse consumptie.⁴

1 ‘Welkom in Chinatown’, *Officieele v.v.v. Courant*, 1935, 21.

2 Gemeentearchief Rotterdam (verder GAR), Kranten Digitaal, Rotterdamsch Nieuwsblad (verder RN), 1929-1939, Verslagen van de jaarlijkse algemene vergaderingen van de ‘Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer’.

3 De meerderheid van de Chinese zeelieden was afkomstig uit de Guandong provincie. Daarnaast waren er ook Chinese kooplieden die vooral uit de Chekiang provincie kwamen. Bron: GAR, Gemeentepolitie Rotterdam, inv. nr. 3165, Telling Chineezers, 25-26 januari 1937.

4 S. Shaw, S. Bagwell en J. Karmowska, ‘Ethnoscapes as spectacle. Reimagining multicultural districts as new destinations for leisure and tourism consumption’, *Urban Studies*, 41 (2004) 1983-2000.

Dit artikel beoogt, aan de hand van de v.v.v.-week, inzicht te scheppen in de opmerkelijke transformatie die zich in de jaren 1930 in de inrichting en vooral in de beeldvorming en beleving van de stedelijke ruimte op Katendrecht voltrok. Het artikel richt zich daarbij in het bijzonder op de manier waarop verschillende actoren – zoals de gemeente, de v.v.v., de Chinese en Nederlandse ondernemers en reisgidsen – in een complex samenspel het beeld van de Rotterdamse *Chinatown* doelbewust hebben weten te veranderen. Van wie kwam het initiatief, wie werkten er allemaal aan mee, wat waren hun belangrijkste motivaties, welke waren de achterliggende belangen? De achterliggende vraag die het artikel daarbij wil aansnijden betreft de mate waarin de v.v.v.-week bijdroeg tot de wederzijdse wisselwerking en uitwisseling tussen Nederlanders en Chinezen en welke, al dan niet blijvende, impact de verschuiving in het beeldvormingsproces rond Katendrecht had op processen van in- en uitsluiting.

Historische *Chinatowns* werden in de Noord-Amerikaanse en Europese postkoloniale literatuur vaak gekarakteriseerd als plekken waarvan de sociale constructie éénzijdig gedomineerd is door westerse opvattingen.⁵ Ook in een aantal van de eerder verschenen Nederlandse publicaties over de Rotterdamse *Chinatown* is vooral aandacht besteed aan de stigmatisering van dit gebied vanuit de heersende maatschappelijke opvattingen over hygiëne, kuisheid, veiligheid, enzovoorts.⁶ Parallel aan de groeiende inzichten binnen de postkoloniale kritiek, kwam er recent echter ook (zelf)kritiek op deze lezing van *Chinatowns*.⁷ De zwart-wit tegenstellingen die voortkwamen uit de (te) sterk aangezette wij-zij dichotomie, maken plaats voor meer genuanceerde stellingnames die rekening houden met de complexiteit en differentiatie van sociale uitwisselingsprocessen. Daarbij aansluitend is in de recente literatuur rond *Chinatowns* ook de aandacht voor de ‘agency’ van Chinese migranten sterk toegenomen.⁸ In het verlengde daarvan stelt dit artikel zich onder meer tot doel om via de toepassing van theorieën over de sociale constructie van ruimte op historisch onderzoek, een bijdrage te leveren aan deze nieuwe onderzoeksbenadering.⁹

In de Nederlandse context hebben de vooroorlogse *Chinatowns*, zowel tijdens hun bestaan als later, vanaf het einde van de jaren zeventig tot vandaag, regelmatig in

5 K.J. Anderson, ‘The idea of Chinatown. The power of place and institutional practices in the making of a racial category’, *Annals of the Association of American Geography*, 77 (1987) 580-598; K.B. Chan, ‘A sore on the mouse’s tail’, in: K.B. Chan (red.), *Smoke and fire. The Chinese in Montreal* (Hong Kong 1991) 291-310; J.W. Frazier, ‘Asians in the United States. Historical and contemporary settlement patterns’, in: J.W. Frazier en E. Tetley-Fio (red.), *Race, ethnicity, and place in a changing America* (New York 2006) 265-286; W. Li, ‘Beyond Chinatown, beyond enclave. Reconceptualizing contemporary Chinese settlements in the United States’, *GeoJournal*, 64 (2005) 31-40.

6 H. Meyer, *Operatie Katendrecht. ‘Demokratisering’ van het sociaal beheer van de grote stad* (Nijmegen 1983); K. Davids, ‘De ‘rosse’ Kaap. Over het stigma van een Rotterdamse buurt, 1900-1985’, in: H. Diederiks en C. Quispel (red.), *Onderscheid en minderheid. Sociaal-historische opstellen over discriminatie en vooroordeel* (Hilversum 1987) 150-173.

7 K.J. Anderson, ‘Engendering race research. Unsettling the self-other dichotomy’, in: M. Miles, T. Hall en I. Borden (red.), *The city cultures reader* (Londen 2000) 369-378; A.L. Mak, ‘Negotiating identity. Ethnicity, tourism and Chinatown’, *Journal of Australian Studies*, 27 (2003) 93-100.

8 C.L. Pang, ‘Business opportunity or food pornography? Chinese restaurant ventures in Antwerp’, *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 8 (2002) 148-161; C. Yeh, ‘Contesting identities. Youth rebellion in San Francisco’s Chinese New Year festivals, 1953-1969’, in: S.L. Cassel (red.), *The Chinese in America: a history from Gold Mountain to the new millennium* (Lanham/Oxford 2002) 329-350.

9 P.L. Berger en T. Luckmann, *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge* (New York 1966); S. Low, ‘Spatializing culture. The social production and social construction of public space in Costa Rica’, *American Ethnologist*, 23 (1996) 861-879; S. Low, ‘Towards an anthropological theory of space and place’, *Semiotica*, 175 (2009) 21-37; M.C. Rodman, ‘Empowering place. Multilocality and multivocality’, *American Anthropologist*, 94 (1992) 640-656; R. Shields, *Places on the margin. Alternative geographies of modernity* (Londen/New York 1991).

de belangstelling gestaan, met een indrukwekkend lange publicatielijst tot gevolg.¹⁰ Voortbouwend op de recente inzichten uit de internationale literatuur over *Chinatowns*, zal in dit artikel de bestaande kennis over de Katendrechtse *Chinatown* – waarin vooral het ‘anders’ zijn van de Chinezen wordt beklemtoond – vanuit een breder en meer inclusief perspectief worden behandeld. Hiermee sluit dit artikel aan bij de inzichten die voortkomen uit recente etnografische geschiedenissen van de Nederlandse *Chinatowns*, waarbij op basis van uitgebreide interviews met vrouwen van Chinezen en hun nakomelingen, een ander, minder contrastrijk beeld wordt geschetst dat ook ruimte laat voor de wederzijdse uitwisseling tussen Nederlanders en Chinezen.¹¹ Een zorgvuldige analyse van de v.v.v.-week, een evenement waarbij zowel Chinezen als Nederlanders betrokken waren, kan hier complementaire inzichten bieden. Daarnaast biedt dit artikel ook de mogelijkheid om in te haken op het huidige debat rond de hedendaagse creatie van ‘etnische spektakels’ en de rol die *Chinatowns* hierin krijgen toegewezen.¹² De v.v.v.-week op Katendrecht, die mede als doel had om *Chinatown* op de toeristische kaart te zetten, biedt inzichten uit het verleden, die mogelijk ook vandaag relevant kunnen zijn.

Tot slot biedt dit artikel een aanvulling op de stedenbouwkundige visie op Katendrecht van Han Meyer uit 1983, waarin hij de essentiële functie van Katendrecht beschrijft in het kader van het politieke en sociale beheer van de stad, en hiermee indirect kritiek gaf op het destijds oprukkende spreidingsbeleid ten aanzien van migranten en sociale problemen.¹³ Waar bij Meyer alle aandacht ging naar stadsontwikkeling van bovenuit (gepland vanuit het beleid, met als doel sociale problemen te concentreren), zal in dit artikel ook gekeken worden naar stadsontwikkeling van onderuit, meer bepaald naar de rol die middenveldinitiatieven hierbij kunnen spelen en de handvaten die dergelijke *bottom-up* sociale constructieprocessen kunnen bieden bij het verbeteren van de eigen sociaal-economische positie.

10 Een selectie uit contemporaine publicaties: G.J. Peelen, *Delitraat. Roman uit de Chinezenwijk van Katendrecht* (Kampen 1938); H. van Dijkhuizen, *De Rotterdamse roofholen en hun bevolking. Omzwevingen van een voorwaarts-redacteur door de buurten van Rotterdam, waar de prostitutie en misdaad hoogtij vieren* (Rotterdam 1925); F. van Heek, *Chineesche immigranten in Nederland* (Amsterdam 1936); Th. K. van Lohuizen, ‘De Chinezen op Katendrecht en de Rotterdamsche logementen-verordening’, *Tijdschrift voor volkshuisvesting en stedenbouw*, 9 (1928) 131-139. Een selectie uit de publicaties waarin vooroorlogse Nederlandse *Chinatowns* aan bod komen: G. Benton en H. Vermeulen, ‘De Chinezen in Nederland: een inleiding’, in: G. Benton en H. Vermeulen (red.), *De Chinezen* (Muidersberg 1987) 5-19; Y. Chong, *De Chinezen van de Binnen Bantammerstraat. Een geschiedenis van drie generaties* (Amsterdam 2005); Davids, ‘De “rosse” Kaap’; K. Meeuwse, *Het Huis van Han* (Utrecht 2000); Meyer, *Operatie Katendrecht*; L. Minghuan, ‘We need two worlds’. *A study of the Chinese organizational movement in the Netherlands* (Amsterdam 1998); F.N. Pieke en G. Benton, *Chinese in the Netherlands* (Leeds 1995); B.R. Rijkschroeff, *Etnisch ondernemerschap. De Chinese horecasector in Nederland en in de Verenigde Staten van Amerika* (Capelle a/d IJssel 1998); E. Touw, *Pinda - pinda - lekka - lekka. Een episode uit de geschiedenis van de Chinese minderheid in Nederland* (Delft 1984); G. van der Harst en L. Lucassen, ‘Pindamannen, textielventers en restauranthouders: Chinezen sinds 1931’, in: G. van der Harst en L. Lucassen (red.), *Nieuw in Leiden. Plaats en betekenis van vreemdelingen in een Hollandse stad* (Leiden 1998) 93-103; H.J.J. Wubben ‘Chinezen en ander Aziatisch ongedierte’. *Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland. 1911-1940* (Zutphen 1986).

11 Chong, *De Chinezen van de Binnen Bantammerstraat*; Meeuwse, *Het Huis van Han*.

12 A. Bodaar en J. Rath, ‘Cities, diversity and public space’, *Metropolis World Bulletin*, 5 (2005) 3-5; J. Rath, *The transformation of ethnic neighborhoods into places of leisure and consumption* (San Diego 2007); J. Rath e.a., *Chinatown, klein Istanbul of toch maar een doorsnee buurt? Etnische buurten als plaatsen van vermaak en consumptie* (Den Haag 2009).

13 Meyer, *Operatie Katendrecht*.

Afbeelding 1: Plattegrond van het Katendrechtse schiereiland (circa 1930), omringd door de Rijnhaven, de Maas en de Maashaven. De centraal gelegen woningen zijn volledig omsloten door spoorlijnen voor goederenverkeer, opslagruimtes en havenloodsen. (Gemeentearchief Rotterdam, Rotterdam-Zuid)

Tussen geschiedenis en verbeelding: van gestigmatiseerde probleebuurt tot exotisch curiosum

Begin jaren dertig woonden er naar schatting 2500 Chinezen op Katendrecht, wat neerkwam op minder dan een half procent van de totale Rotterdamse bevolking.¹⁴ Ondanks hun beperkte aantal en vrij verborgen bestaan op een afgelegen schiereiland in het havengebied was de mediabelangstelling buitengewoon groot (afbeelding 1). In lokale dagbladen en familietijdschriften doken ongeveer maandelijks berichten op waarin de Chinese bewoners van Katendrecht een hoofdrol speelden. Er werd dan hoofdzakelijk aandacht besteed aan de problemen die de aanwezigheid van de Chinezen met zich zouden meebrengen.¹⁵ Terugkerende thema's waren clandestiene activiteiten zoals opiumsmokkel, gokspelen en vechtpartijen; de huisvesting in de *boardinghouses*; en de werkloosheid onder de Chinese zeelui met de daaruit voortvloeiende straatverkoop van pindakoekjes. Daarnaast wijdden ook de geïllustreerde familietijdschriften uitgebreide tekst- en fotoreportages aan het 'hoogst merkwaardige', exotische en mysterieuze leven op Katendrecht.

¹⁴ Wubben, 'Chinezen en ander Aziatisch ongedierte'. Op 30 september 1930 telde Rotterdam 584.648 inwoners (met inbegrip van de Hoek van Holland). Bron: 'Loop der bevolking', RN, 13 november 1930, 21.

¹⁵ GAR, Kranten Digitaal, RN (1929-1940) en Koninklijke Bibliotheek (verder KB), Historische kranten in beeld, *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC) (1910-1930).

De lokale pers volgde de opiumhandel onder de Chinezen, en meer bepaald de politieacties die hiertegen ondernomen werden, op de voet. Dit mondde vaak uit in sensationele verhalen, die werden opgenomen in 'De politierechter', een vaste rubriek in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*.¹⁶ Hierin figureerden opiumschuivende Chinezen naast andere maatschappelijke buitenstaanders, zoals onwerkwillige zwervers, scheldende boeren of agressieve arbeidersvrouwen. Dergelijke verhalen moeten gelezen worden in de context van het beschavingsoffensief van de arbeiders dat rond de eeuwwisseling werd opgevoerd. Zo werden de Chinezen getypeerd als immoreel en onbetrouwbaar: ze hielden zich niet alleen bezig met 'het demoraliserende opiumschuiven', maar zouden ook moedwillig doen alsof ze geen Nederlands begripen, waren 'sluw' en geslepen, gaven valse namen op, enzovoort.¹⁷ Het waarschuwend effect van deze berichten was belangrijker dan de intentie om effectief in te grijpen. Het was algemeen bekend dat op Katendrecht een plaatselijk gedoogbeleid gold ten aanzien van opiumgebruik.¹⁸ De concentratie van het opiumgebruik op Katendrecht had als voordeel dat het probleem voor de politie controleerbaar en beheersbaar bleef. Slechts bij uitzondering werd de angst uitgesproken dat 'de Rotterdamsche bevolking [...] ook door dit Oostersch kwaad aangetast' zou worden.¹⁹

Een ander onderwerp waar regelmatig over bericht werd, was de overbevolking en de erbarmelijke leefomstandigheden in de Chinese *boarding houses* of logementhuizen. Door het aanhoudende protest van de lokale bewonersgroep Katendrechts Belang en een bewust uitgelekt rapport van de lokale politiecommissaris werd de kwestie uiteindelijk ook opgepikt door de pers.²⁰ Volgens het Katendrechts Belang waren 'deze Oosterlingen, die in ongelooflijke aantallen sommige panden bewonen [...] uit een hygiënisch oogpunt voorzeker een gevaar voor de omgeving'²¹ De politiecommissaris had het over 'een toestand [...] die aanleiding zal kunnen geven tot een niet te beschrijven ramp bij brand of besmettelijke ziektes.'²² Vervolgens gingen ook de journalisten ter plaatse en beschreven in geuren en kleuren hoe de Chinese stokers en tremmers 'nog al in conflict met onze opvattingen van reinheid en hygiëne' leefden.²³ Verder vestigden ze de aandacht op het feit dat 'vlak naast de Chineezenvverblijven [...] Nederlandsche gezinnen' woonden.²⁴ De houding tegenover de huisvestingstoestanden bij de Chinezen weerspiegelde de toenemende maatschappelijke aandacht voor de volksgezondheid en de kwaliteit van de arbeidershuisvesting.²⁵ Doordat steeds meer autoriteiten de aan-

16 Bijvoorbeeld: 'Geen boete meer voor opiumsmokkelen. "Vertelt u dat op Katendrecht"', RN, 24 september 1937, 14; 'Tschao's onverwacht geluk', RN, 6 maart 1940, 15.

17 'Het opiummisbruik bij de Chinezen op Katendrecht. Een middel, waarmee met succes het euvel wordt bestreden', RN, 27 april 1931, 21; 'Politierechter. Opium', RN, 28 april 1941, 5; 'Geen boete meer voor opiumsmokkelen'.

18 T. Blom, *Drugs in het recht, recht onder druk: een onderzoek naar de relatie* (Rotterdam 1998) 62; krantenartikelen RN.

19 'Geen boete meer voor opiumsmokkelen'.

20 In november 1925 stelde de Katendrechtse politiecommissaris Alberda op eigen initiatief een onderzoek in naar de Chinese logementen. Voor meer informatie, zie: Wubben, 'Chinezen en ander Aziatisch ongedierte', 50-52.

21 'Rotterdam. Klachten van Katendrecht', RN, 23 september 1926, 1.

22 Wubben, 'Chinezen en ander Aziatisch ongedierte'.

23 'De crisis en Katendrecht. Onder de Chinezen', RN, 15 april 1932, 18.

24 'Het Rotterdamsche Chinezenvraagstuk', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 14 februari 1926, 2.

25 De impact van de gemeentelijke Gezondheidscommissies, die in navolging van de Woningwet werden opgericht, bleef doorgaans beperkt. Ze droegen bij aan de algemene erkenning van de huisvestingsproblemen, maar omwille van een gebrek aan alternatieven werd er zelden tot concrete maatregelen overgegaan. Dit maakt de concrete maatregelen in verband met de Chinese logementhuizen extra opmerkelijk, vooral omdat ze strikt gezien niet onder de bepalingen

wezigheid van de Chinezen op Katendrecht als een gevaar voor de omgeving gingen zien, werd er overgegaan tot harde acties. De aanpassing van de logementverordening waarin een maximaal aantal slaappleatsen werd vastgelegd, in combinatie met een verscherpt politietoezicht in de Chinese *boarding houses* en een herziening van de visumwetgeving betekende de exodus van een grote groep Chinese zeelui uit Katendrecht.²⁶

Een derde thema was de sterk toegenomen werkloosheid en armoede. Door middel van de straatverkoop van pindakoekjes (een vorm van bedelarij) slaagde een grote groep werkloze Chinese zeelui er tijdens de crisis van de jaren dertig een tijd lang in het hoofd boven water te houden.²⁷ De Chinese straatverkopers die zich nu vanuit de havensteden over heel Nederland verspreid hadden, lokten in eerste instantie sympathie uit bij de Nederlanders. Met hun verkoopsslogan ‘pinda-pinda, lekka-lekka’ en hun blikken trommels om de hals, groeiden ze uit tot een stukje folklore – de ‘pindamannetjes’ – waar zelfs (Nederlandstalige) liedjes en gedichten aan werden gewijd. Hierin was het overheersende beeld er een van medeleven. De Chinezen ‘dommelen’ bij hun ‘trommel’, terwijl ze uit hun gekregen ‘jasje waaien’; ze ‘snakken elke dag’ naar hun terugkeer naar China, zijn ‘eenzaam’, enzovoort.²⁸ Het (tijdelijke) succes van de pindaverkopers is deels te verklaren door hun niet-alledaagse verschijning in het straatbeeld.²⁹ Maar wellicht heeft daarnaast ook het feit dat de zorg voor hulpbehoevenden op dat moment nog een zaak was van filantropie hier toe bijgedragen. De caritasgevoelens ten aanzien van de verarmde Chinezen werden bovendien aangewakkerd door de oprichting van het Comité voor Christelijk en Sociaal Werk onder de Chinezen. Dit Katendrechtse comité riep de Rotterdammers via krantenadvertenties op om de ‘arme Chinezen en Pindamannetjes op Katendrecht’ niet te vergeten en rijst, spek of brandstof te doneren.³⁰

Van een heel andere orde waren de *human interest*-achtige reportages over de Katendrechtse *Chinatown* die in dezelfde periode opdoken in geïllustreerde familietijdschriften als *Het Leven* en *Groot Rotterdam*. Een fragment: ‘In ’t Zuid-Westelijkste uithoekje van Rotterdam bestaat nu een Oostersch leven, – dáár voelen wij, Westelingen, dat hier een ander ras, een heel ander soort mensen bijeen is, – sterker nog:

van de Woningwet vielen. Zie: E. Raadsen, ‘De groei van de woonhuizen’, in: L. de Klerk en H. Moscoviter (red.), *En dat al voor de arbeidende klasse. 75 jaar Volkshuisvesting in Rotterdam* (Rotterdam 1992) 103-124.

²⁶ De nieuwe Logementverordening bevatte een aantal extra bepalingen voor Chinese logementen. Zo werd er voorgeschreven hoeveel personen er maximaal per kamer mochten verblijven en moest dit aantal duidelijk zichtbaar worden weergegeven. Ter controle organiseerde de politie vanaf 1926 maandelijks nachtelijke tellingen. Deze tellingen vormden het begin van een lange reeks maatregelen die uitmondde in een ware klopjacht op Chinezen waarin de Rotterdamse politiecommissaris Louis Einthoven een sleutelrol zou spelen. Uiteindelijk liet Einthoven ongeveer een duizendtal ‘overtollige’ Chinese zeelui, via een gecombineerd systeem van juridische uitsluiting en gedwongen deportatie, afvloeien naar hun moederland. van Lohuizen, ‘De Chinezen op Katendrecht en de Rotterdamsche logementenverordening’.

²⁷ Tot 1931 kwamen er zo goed als geen Chinezen voor op de lijsten van de maatschappelijke hulpinstellingen. Bron: GAR, Commissie Burgerlijk Armbestuur Rotterdam, Dienst Maatschappelijk Hulpbetoon, Dienst Sociale Zaken, inv. nr. 1431, Hulp aan vreemdelingen 1923-1944. Wel bestond er binnen de Chinese gemeenschap de ‘*Wah Kiu Wei Kun*’ of ‘Chineesche Vereeniging in Holland’. Deze vereniging bood in ruil voor lidmaatschap, financiële steun in geval van ziekte, overlijden of remigratie. Bron: Minghuan, ‘*We need two worlds*’. Tot slot waren er ook nog gokhuizen, zoals ‘*Hap-jiu*’ (1915-1975), die op een meer informele wijze dezelfde functie vervulden. H. Soeters, ‘*De Kaap*’: *het woelige leven op het Rotterdamse schiereiland* (Rotterdam 1982) 52.

²⁸ KB, Meertens Instituut, Collectie straatliederen, ‘Pinda – Pinda’. <http://www.geheugenvannederland.nl> (3 mei 2010).

²⁹ Touw, *Pinda – pinda – lekka – lekka*.

³⁰ ‘Vergeet ons niet’, *Het Vaderland*, 6 december 1935.

voelen we, hoe wijzelf vreemd staan tegenover een raadsel dat licht uit de nooit te doorgronden oogen dier Oosterlingen, ondanks hun stereotiepen lach, hun vriendelijkheid, hun vaak eerbiedig buigen. [...] maar van dat alles ziet de gewone bezoeker, de dagelijksche voorbijganger, toch al héél weinig: achter de raadselachtigen blik dier Oosterlingen, achter hun machinalen tandenlach is dat alles mysterieus verborgen.³¹ Dergelijke representaties vertoonden sterke gelijkenissen met de stereotiepe koloniale literatuur en bulkten van de oriëntalistische denkbeelden. De culturele, politieke, sociale en religieuze verschillen tussen ‘wij’, de lezers, de ‘Westerlingen’ en ‘zij’, de ‘mysterieuze’ en ‘ondoorgroendelijke Oosterlingen’ werden zoveel mogelijk in de verf gezet en creëerden een krachtig effect van vervreemding.

Deze korte uiteenzetting over de beeldvorming van Chinezen in de Nederlandse media laat zien hoe sterk het beeld van de Chinezen verweven was met dat van de *imagined community* van het Nederlander- of Rotterdammerschap. Uit de persberichten blijkt hoezeer de Chinezen door dominante groepen in de Nederlandse samenleving (van bewonersgroepen, over politiediensten tot de katholieke kerk) werden ingezet ter promotie van een reeks opkomende, al dan niet gelijklopende maatschappelijke waarden en normen. Zo kregen de Chinezen allerlei eigenschappen en gedragingen toegedicht die door een toenemende groep mensen als niet legitiem werden beschouwd. Deze uiteenlopende representaties hebben gemeenschappelijk dat het beeld dat van de Chinezen werd geconstrueerd, het tegenbeeld vormde van hoe deze Rotterdammers zichzelf zagen. Toch moet bij de vertogen die in de kranten en tijdschriften aan bod kwamen een belangrijke kanttekening worden geplaatst. Niet alleen omdat ze een eenzijdig Nederlands of westers perspectief laten zien, maar ook omdat er naast de geschetste groeperingen nog andere Nederlanders of Rotterdammers waren, aan wie deze media veel minder of zelfs geen podium boden. Opvallend is bijvoorbeeld dat over de houding van de (Nederlandse) Katendrechtaren ten aanzien van de Chinezen veel sporadischer berichten verschenen in de pers. Als inwoners van Rotterdam Zuid (spottend de ‘boerenzij’ genoemd), en van Katendrecht in het bijzonder (dat al voor de komst van de Chinezen bekend stond als een oord van verderf), waren zij zelf al sinds jaar en dag onderwerp van stigmatisering. Dit kan verklaren waarom zij in veel mindere mate een bevooroordeelde en vijandige houding aannamen. De vele gemengde huwelijken op Katendrecht zijn daar het duidelijkste bewijs van. Van Heek, die in 1936, als eerste sociologisch onderzoek deed naar de Chinezen op Katendrecht, telde er dertig.³² Uit interviews die in later onderzoek zijn afgenomen van deze vrouwen en hun nakomelingen blijkt dat deze meisjes (en ook hun ouders) een huwelijk met een (succesvolle) Chinees zagen als een van de weinige kansen op een betere toekomst.³³ En in de praktijk bleek dit ook vaak het geval te zijn: de meeste van de vooroorlogse Chinese restaurants waren eigendom van Chinezen met een Nederlandse vrouw.³⁴

In tegenstelling tot het beeld dat naar voor komt op basis van de geschreven historische bronnen, blijkt op basis van de orale geschiedenis dat uitwisseling tussen de Ne-

31 ‘In de Rotterdamsche “China-town”. Het Leven bij de Chineesche kolonie in Rotterdam-Katendrecht’, *Het Leven*, 1922, 394.

32 Van Heek, *Chineesche immigranten in Nederland*.

33 Meeuwse, *Het Huis van Han*.

34 Chong, *De Chinezen van de Binnen Bantammerstraat*.

derlandse en Chinese inwoners van Katendrecht eigenlijk heel vanzelfsprekend was.³⁵ Ter illustratie: Meeuwse beschrijft in haar boek het verhaal van een Nederlandse vrouw die de kleren en het linnen waste van een aantal Chinese zeemannen, die op zekere dag besloten om hun eigen wasserij te openen, waar na verloop van tijd heel de buurt, inclusief de Nederlanders, hun was lieten doen. Een ander voorbeeld is het verhaal van een Nederlandse man die, omdat hij thuis zat omwille van ziekte, Engelse les begon te geven aan een paar Chinezen, nadat zijn vrouw hen had ontmoet in de buurtwinkel; en wiens dochter, na in Amsterdam op stap te zijn geweest met deze Chinezen, haar toekomstige Chinese man leerde kennen. En zo zijn er nog talrijke verhalen te vertellen. Ook de lokale verkopers deden hun voordeel met de aanwezigheid van de Chinezen. Historische foto's tonen hoe een straatverkoper kippen verkoopt aan de eigenaar van een Chinese *lunchroom* en hoe een krantenbezorgster, de dagelijkse krant verkoopt op het voetpad vlak voor de Chinese *boarding houses*. Op een andere foto poseert een Nederlandse familie met (vermoedelijk) hun Chinese schoonzoon voor de vitrine van hun winkel waarop in witgeschilderde Kantonese tekens staat te lezen: 'boarding house, scheepsonderdelen, kruidenierswaren, huishoudartikelen, Aziatische en Westerse specialiteiten'. Tot slot hadden vele Nederlanders economisch belang bij de aanwezigheid van de Chinezen, onder ander door de verhuur van panden en de inkomsten uit cafés. Een eigenaar van een kleine Nederlandse winkel maakte naar verluidt dankzij de Chinezen in enkele jaren zoveel winst, dat hij met zijn geld tien huizen kon kopen als investering.³⁶

Deze verhalen nuanceren de vroege postkoloniale literatuur over *Chinatowns* waar auteurs als Kay J. Anderson en anderen op basis van vertoonanalyse vooral focusten op de tegenstellingen tussen 'de Chinezen' en 'de Westeringen' en op de rol die oriëntalistische denkbeelden over 'de Chinees' en '*Chinatown*' daarbij speelden. Toch is er een ander aspect aan Andersons werk dat nog steeds erg waardevol is. Aansluitend bij de zogenaamde 'spatial turn' in de geesteswetenschappen en sociale wetenschappen, besteedde zij als een van de eersten aandacht aan de rol van ruimte, en meer bepaald aan het dynamische samenspel tussen de sociale constructie van ruimte en processen van identiteitsconstructie. Dit samenspel tussen de betekenis die aan bepaalde ruimtes (wijken, buurten, steden) wordt toegekend en de maatschappelijke positie die de bijhorende inwoners krijgen toegedicht, blijkt ook uit de hierboven geschetste representaties van de Katendrechtse *Chinatown*. Net zoals het beeld van de Chinezen dat in de lokale media geschetst werd grotendeels samenviel met het onfatsoenlijke, het afwijkende, het vreemde – kortom met dat van 'de Ander' –, werd ook Katendrecht sinds de komst van de Chinezen door bepaalde dominante groepen in de samenleving bestempeld als de thuishaven voor al wat 'anders' was.

In dit artikel willen we echter verder kijken dan het Katendrecht als toevluchtsoord voor 'de Ander'. Door verschillende perspectieven te tonen, verschillende actoren aan het woord te laten en regelmatig van standpunt te wisselen, zullen de meervoudige betekenissen die aan ruimte werden toegedicht op de voorgrond komen te staan. Om de complexe relatie tussen sociale denkbeelden en de (re)productie van plaatsen beter te kunnen begrijpen, rekening houdend met mogelijk uiteenlopende perspectieven,

³⁵ Meeuwse, *Het Huis van Han*.

³⁶ Rijkschroeff, *Etnisch ondernemerschap*.

maak ik in de rest van het artikel graag gebruik van de terminologie die ontwikkeld is door de socioloog Rob Shields. Hij heeft het over *plaats-beelden* en *plaats-mythes*. Met *plaats-beelden* doelt hij op ‘de verschillende afzonderlijke betekenissen die geassocieerd worden met echte plaatsen en streken ongeacht hun karakter in de realiteit’. *Plaats-mythes* definieert hij daarentegen als een ‘stel relatief stabiele plaats-beelden’.

Kijken en bekeken worden: Nederlanders en Chinezen organiseren samen de ‘Chinese’ v.v.v.-week (1935)

De ‘Vol Vertrouwen Voorwaarts’-week was in verschillende opzichten een historisch evenement. Het was de allereerste keer in de geschiedenis van de Katendrechtse *Chinatown* dat Chinezen en Nederlanders samen een publiek evenement organiseerden dat nadrukkelijk op buitenstaanders was gericht. Meer nog, voor zover bekend was dergelijke samenwerking zelfs een wereldprimeur. In de Noord-Amerikaanse *Chinatowns* was in dezelfde periode bijvoorbeeld wel al een ‘dubieus toerisme’ ontstaan, waarbij Chinese ondernemers met hun geheel volgens de ‘Oosterse stijl’ ingerichte restaurants, theehuizen of cadeauwinkels, inspeelden op de exotische verlangens van hun ‘witte’ stadsgenoten. Maar Yong Chen betoogt in zijn zeer gedetailleerd gedocumenteerde sociale en culturele geschiedenis van de Chinezen in San Francisco (1850-1943) – waar zich een van ’s werelds oudste en meest bekende *Chinatowns* bevindt – dat het eerste en door hemzelf als ‘historisch’ omschreven gezamenlijk georganiseerde evenement van Chinezen en Amerikanen, de ‘Chinatown night’, dateert van 1938.³⁷ Dat de *Chinatown* op Katendrecht geen geïsoleerde, uitsluitend op zichzelf gerichte enclave was, maar de Chinese gemeenschap expliciet aansluiting zocht bij de Nederlandse samenleving blijkt verder ook uit de Chinese drakendansen die later werden opgevoerd tijdens het Bevrijdingsfeest (1945) en de ‘Kroningsweek’, ter ere van de inhuldiging van koningin Juliana in 1948.

Hoe is die voorloperspositie van de *Chinatown* in Rotterdam te verklaren? Vast staat dat het initiatief om de Katendrechtse *Chinatown* op de toeristische kaart te zetten binnen de toenmalige politieke context alles behalve vanzelfsprekend was. Tijdens deze periode van economische crisis, deden xenofobe gevoelens, openlijk racisme en schaamteloos fascistische ideologieën hun intrede in het Nederlandse politieke discours. Als gevolg daarvan sijpelden deze ideeën ook door tot op nationaal beleidsniveau en werden de zogenaamd ‘armlastige’ Chinezen als een last voor de Nederlandse

37 De oorsprong van dit initiatief lag bij de oprichting van de ‘Bowl of rice movement’ die gesponsord werd door Amerikanen en Chinezen en campagnes opzette om geld in te zamelen voor Chinese oorlogsvluchtelingen tijdens de anti-Japanse oorlog. In 1940 werd bijvoorbeeld ook de ‘Bowl of rice party’ georganiseerd, een groots opgezette parade met Chinese modeshows, concerten, acrobatische tentoonstellingen, kunsttentoonstellingen, leeuwen- en drakendansen, allemaal met de bedoeling de Chinese cultuur te propageren. In de huidige situatie, worden traditionele Chinese feesten, zoals Chinees Nieuwjaar, in de regel opengesteld voor buitenstaanders. Dit fenomeen dateert van na de tweede wereldoorlog. In San Francisco bijvoorbeeld, werd pas in 1953 het eerste gecommercialiseerde, voor publiek opengestelde ‘Chinese New Year festival’ georganiseerd. Ook hier hadden de organisatoren een imagoverbetering van de wijk voor ogen. C. Yeh, “In the traditions of China and in the freedom of America”. The making of San Francisco’s Chinese New Year festivals, *American Quarterly*, 65 (2004) 395-420. Een ander veelzeggend voorbeeld is Australië (Sydney), waar pas in de jaren zeventig voor het eerst een samenwerking is opgetekend tussen Chinezen en ‘witte’ Australiërs. Parallel met de adoptie van het idee van ‘multiculturalisme’, werd de Dixon Street herontwikkeld, met de bedoeling ook niet-Chinezen, internationale bezoekers en ‘de brede gemeenschap’ te laten kennismaken met deze *Chinatown*. Dit project werd voor twee derde gefinancierd door de overheid, de Chinezen betaalden het overige derde. Mak, ‘Negotiating identity’.

samenleving gezien. Repatriëring werd algemeen beschouwd als de beste oplossing,³⁸ maar noch het ministerie van Justitie, noch de gemeente Rotterdam was bereid om voor deze kosten op te draaien. Uiteindelijk zou de overijverige politiecommissaris Einthoven ervoor zorgen dat het aantal Chinezen in Rotterdam op korte tijd drastisch zou verminderen.³⁹ Binnen deze context valt het idee om voor de bevolking een v.v.v.-week in te richten die rond de Chinese inwoners draait op zijn minst eigenaardig te noemen. De 'exotische' editie op Katendrecht valt dan ook wat uit de toon bij de veel meer op de eigen volkscultuur gerichte activiteiten die in de rest van Rotterdam werden ingericht. Mogelijk heeft bij het bestuur van de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer, dat hoofdzakelijk uit leden van de gegoede burgerij bestond, de analogie met wereldtentoonstellingen meegespeeld, waar bijvoorbeeld 'inheemse stammen' werden tentoongesteld in koloniale paviljoenen. Maar wellicht was de ware reden veel prozaïscher en speelde in de eerste plaats het collectief belang van de middenstand. Met name deze groep had sterk te lijden gehad onder de economische crisis. Het eerder beschreven wederzijds profijt van (Nederlandse en Chinese) caféhouders, pandeigenaren, logementhouders, winkeliers en andere handelaars op Katendrecht, was door de crisis, maar vooral ook door de sterk uitgedunde Chinese gemeenschap, sterk onder druk komen te staan. Door het gedwongen vertrek van de Chinese zeelui moet bij de Chinese *boarding house* en *shipping masters* het water aan de lippen hebben gestaan en zagen de Nederlanders hun belangrijkste bron van inkomsten wegvallen.⁴⁰

Volgens deze redenering waren het dus de verstrengelde financiële belangen die er toe hebben bijgedragen dat beide partijen zich verenigden. Een aanwijzing daarvoor is onder meer de samenstelling van het Katendrechtse v.v.v. comité. Alfred van Welzenes, die hier als voorzitter optrad, had op dat moment verschillende panden in familiebezit in de Delistraat, die verhuurd werden aan Chinese restaurant- en logementhouders.⁴¹ De Chinezen werden in het v.v.v. comité vertegenwoordigd door de bestuursleden van de Chineesche Vereniging in Holland of de Wah Kiu Wei Kun vereniging, die in 1922 was opgericht door de logementhouders afkomstig uit de Bo On provincie en zich richtte tot de groep van Kantonees sprekende Chinezen, die op Katendrecht de meerderheid vormden.⁴² Deze vereniging functioneerde ook geregeld als spreekbuis tijdens contacten tussen Nederlanders en Chinezen. Onder meer K.S. Cheung, logement-

38 Wubben 'Chinezen en ander Aziatisch ongedierte'.

39 Voor meer informatie hierover zie Wubben 'Chinezen en ander Aziatisch ongedierte' of E. Vervloesem, 'De Chinese ondernemers op Katendrecht (1914-1940)', *Rotterdams Jaarboekje* (2009) 263-289. Louis Einthoven wordt beschouwd als een van de (drie) oprichters van de Nederlandse Unie (hoewel hij zelf zijn rol in deze politieke beweging in zijn memoires, opgetekend in 1974 minimaliseerde). In zijn latere carrière werd hij lid van de Nederlandse Volks-Unie, die vanwege haar uitgesproken neonazistische karakter tot extreemrechts wordt gerekend. Dat Einthoven er erg op gebrand was het aantal Chinezen in Nederland drastisch te verminderen blijkt onder meer uit zijn uitspraak dat hij Rotterdam in enkele jaren 'verloste' van 'overtollige' Chinezen. In januari 1939 rondde hij zijn remigratiemissie af; voldaan rapporteerde hij: 'Katendrecht geen China meer.'

40 De toenemende werkloosheid onder de Chinese zeelui had de *boarding house* en *shipping masters* al eerder in de financiële problemen gebracht, doordat de opgestapelde huurschulden op de duur niet meer konden worden terugbetaald. Wubben, 'Chinezen en ander Aziatisch ongedierte'.

41 Opzoeking in de kadastrale gegevens van Katendrecht, via het digiregister, te raadplegen in het Nationaal Archief, Den Haag. Opzoeking in adresboeken (1911-1939), te raadplegen in GAR.

42 'Katendrecht wordt een klein-China. De v.v.v.-week van 1935', RN, 28 augustus 1935, 13. In ruil voor lidgeld kregen leden financiële steun in geval van ziekte, remigratie naar hun land, of bij de organisatie van begrafenissen. Minghuan, *We need two worlds*.

Afbeelding 2: De opening van de v.v.v.-week in Katendrecht werd bijgewoond door verschillende Rotterdamse en Chinese autoriteiten. In het midden de burgemeester Pieter Droogleeffer Fortuyn, rechts van de burgemeester de Chinese gezant Wunsz King, daarnaast de wethouder van openbare werken en volkshuisvesting Johan Brautigam. Aan de linkerkant van de burgemeester de hoofdcommissaris van politie, Louis Einthoven en de voorzitter van het Katendrechts v.v.v.-comité Alfred van Welzenes. Op de volgende rijen is ook te zien dat de Chinese gemeenschap op Katendrecht goed vertegenwoordigd was. (In: 'Opening v.v.v.-week te Katendrecht', Rotterdamsch Nieuwsblad, 6 september 1935, 5)

houder en eigenaar van het café-restaurant Tsong San Lao (dat voor de v.v.v.-week uitbundig werd versierd) zat in het bestuur van de Chineesche Vereeniging.⁴³ Wilden de Chinese ondernemers een nieuw cliëntèle bereiken, dan bood de v.v.v.-week een unieke kans om een tegenwicht te bieden tegen de negatieve reputatie van *Chinatown* als sociale probleemwijk, als de thuishaven van onfatsoenlijk vertier en opvangplaats van een toenemende groep 'armlastigen'.

Het geld voor de organisatie van de v.v.v.-week kwam uit verschillende hoeken. Van oorsprong werd het initiatief gefinancierd door de burgerij, die hiermee uitdrukking gaf aan 'haar verlangen om aan haar vertrouwen in de toekomst der stad uiting te geven'.⁴⁴ Maar daarnaast kreeg het initiatief ook de steun van de Kamer van Koophandel en Fabrieken en van de Gemeente Rotterdam.⁴⁵ Op Katendrecht werd bovendien tijdens de aanloop van de Chinese v.v.v.-week geld gecollecteerd door de lokale brandweervereniging.⁴⁶ Van de bijdrage die de Chinese gemeenschap eventueel heeft geleverd is in de beschikbare historisch bronnen niets teruggevonden. Wel staat vast dat de Chinese en Rotterdamse autoriteiten goed vertegenwoordigd waren tijdens de opening van de v.v.v.-week, zoals de gemengde samenstelling van de eerste rij laat zien (afbeelding 2).

43 GAR, Gemeentepolitie Rotterdam, toegangsnr. 63, inv. nr. 3166, D, F, Chinezen en steunregelingen, 1930-1939, Politie Rotterdam, Centraal Bureau Vreemdelingendienst, rapport.

44 'Vereeniging Voor Vreemdelingenverkeer. Jaarlijksche ledenvergadering', RN, 2 februari 1935, 17.

45 *Ibidem*.

46 'De v.v.v.-week 1935. Katendrecht maakt groote voorbereidingen', RN, 19 augustus 1935, 9.

Katendrecht is niet Chinees genoeg: de vormgeving van de Nederlandse ‘exotische’ mythe tijdens de v.v.v.-week

Tijdens de gethematiseerde v.v.v.-week, die werd gepresenteerd als een kennismaking met de Chinese cultuur, speelde de *plaats-mythe* van Katendrecht als exotisch curiosum een belangrijke rol. In die mate zelfs dat het beeld van Katendrecht als sociale probleebuurt hierdoor naar de achtergrond verschoof. Een opvallende vaststelling is dat, ondanks de sociale stigma's die aan deze wijk kleefden, de Rotterdammers de *Chinatown* op Katendrecht tijdens de v.v.v.-week massaal zouden ontdekken en in de armen sluiten – de nieuwe stedelijke elite op kop. Dit laat zien in hoeverre *plaats-mythes* het van elkaar kunnen overnemen en hoezeer zij in de loop van de tijd kunnen verschuiven. Maar voordat we dieper ingaan op de v.v.v.-week om die mentale omslag rond Katendrecht beter te begrijpen, is het nodig om eerst kort stil te staan bij de impact van het beeldenoffensief dat al die jaren rond Katendrecht had plaatsgevonden.

De narratieven over rastegenstellingen, burgerschap, gezondheid, hygiëne en criminaliteit die jarenlang door de dag- en weekbladen waren verspreid, hadden hun effect niet gemist. Aangetrokken door de mythe van de ‘nobele wilde’ en het beeld van het ‘gevaarlijke’, ‘ondoorgroendelijke’, ‘exotische’ en ‘mysterieuze’ leven dat hier kon worden aangetroffen, trokken nieuwsgierige bezoekers op ontdekkingstocht uit. Eens ter plaatse zouden ze vaststellen dat er ruis zat op de stedelijke mythe. Volgens een bezoeker was Katendrecht of *Chinatown* ‘merkwaardig genoeg om er te zijner tijd eens even notitie van te nemen, doch weer niet uitgebreid genoeg om een eigen romantische sfeer te scheppen. Hoogstens doen dat de groote onleesbare letterteekens op de winkelramen [...]. Zoodra men door het venster van een Chineesch winkeltje kijkt, dan bemerkt men dat “Jan Chinaman” sterk door de westersche cultuur is aangetast en het verschil

Afbeelding 3: De ‘Chineesche Poort’ aan de oostzijde van het Deliplein met daarachter een zicht op de ‘toko’s’ van de ‘Chinese markt’. (GAR, Beeldcollectie)

Afbeelding 4: Ontwerptekeningen van J. de Ruijter naar aanleiding van de v.v.v.-week op Katendrecht met links een schets voor de replica van de ‘Oude Poort van Peking’. Rechts ‘een karakteristiek hoekje uit Klein-China’ met een fragment van de ‘Chineesche markt’ op het Deliplein. (‘Katendrecht wordt een klein-China. De v.v.v.-week van 1935’, *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 28 augustus 1935, 13)

tusschen zijn tandenborstel en den onzen is dat er Chineesche letters op staan.⁴⁷ Een andere bezoeker vertelt: ‘Men heeft er zelfs een bezienswaardigheid van willen maken. Maar daar voor is de omvang te klein en is het ook te veel een *boarding house*-kolonie zonder veel nevenbedrijf. Wel kan men er smakelijk op zijn Chineesch eten, [...] doch de lokale kleur is niet sterk genoeg om daarbij te imponeren en wie voor ’t eerst aan zoo’n eterij deelneemt, eet maar zelden met smaak.’⁴⁸ Beide getuigenissen tonen hoe bezoekers op Katendrecht vruchteloos op zoek waren naar het authentieke, ongerepte, nog niet door de beschaving aangetaste leven. De stereotiepe berichtgeving over Katendrecht had als gevolg dat wie die dit beeld bevestigd wilden zien, Katendrecht niet Chinees genoeg leek te vinden.

Het amalgaam van stereotype, geromantiseerde beelden, onderdrukte verlangens naar het verbodene, oriëntalistische projecties en (post-)koloniale discoursen, vormde het sediment voor wat uiteindelijk de ‘Chinese’ v.v.v.-week zou worden. Het ontwerp voor de inrichting van het Deliplein tijdens de v.v.v. week ademde het verlangen van het Westen naar oosterse ‘authenticiteit’ uit. Een ‘Chineesche markt’, moest samen met tempels, pagodes en een ‘echt Chineesch Theehuis’ en een Chinese muziektent het Deliplein herschape[n] tot een ‘Klein-China’. Ook de entree tot ‘Klein-China’ werd zorgvuldig geënceneerd met behulp van twee Chinese poorten, waarvan er een geïnspireerd was op ‘de Oude Poort van Peking’ (afbeelding 3). Al deze Chinese simulacra werden opgetrokken naar ‘origineele gegevens’ in wat vermoedelijk houten constructies, bekleed met beschilderde panelen waren (afbeelding 4).⁴⁹ Ook in de verslaggeving

47 ‘Rotterdamse aquarellen. Katendrecht’, RN, 24 september 1930, 19.

48 ‘De crisis en Katendrecht’.

49 Het ontwerp van deze Chinese bouwconstructies was van de hand van ingenieur J. de Ruijter, die zich later verder zou toeleggen op dit soort van gethematiseerde architectuur. Zijn ontwerp voor ‘hocapolis’ (1936), een tentoonstelling op het gebied van het hotel-, café- en restaurantbedrijf werd in de media beschreven als een ‘wereldtentoonstelling in het klein’. Ook wat betreft de v.v.v.-week ligt de associatie met de populaire wereldtentoonstellingen voor de hand.

over de v.v.v.-week werd opvallend veel belang gehecht aan de ‘authenticiteit’, de ‘originaliteit’ en de ‘echtheid’ van het hele gebeuren (niettegenstaande het feit dat het om bordkartonnen replica’s ging). De reporters hadden het over een ‘Chineesche markt’ die Katendrecht het cachet gaf van ‘een stukje China’, een ‘echt Chineesch theehuis’, ‘echt Chineesche huifkarren’, Chinese restaurants die ‘geheel Chineesche stijl [...] versierd’ werden, ‘origineele Chineesche artiesten’, enzovoort.⁵⁰ In tegenstelling tot de spontaan ontwikkelde *Chinatown* op Katendrecht die als ‘niet Chinees genoeg’ werd beschouwd, bleek de v.v.v.-versie van *Chinatown* wel te beantwoorden aan het verwachtingspatroon dat in de loop van de jaren gecreëerd was.

Initiatieven als de v.v.v.-week, waarbij de stedelijke elite vrijetijdsactiviteiten organiseerden voor een breed (arbeiders)publiek, waren in deze periode sterk in opgang. Door de verkorting van de arbeidsduur van de arbeiders na de Eerste Wereldoorlog en uit angst voor moreel verval, alcoholisme, verveling, of zedenverwildering ging de stedelijke elite zich in toenemende mate bemoeien met de vrije tijd van de arbeiders.⁵¹ De *sociaal-darwinistische* idee dat vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw aan terrein won en waarbij men er van uitging dat mensen zich met behulp van de juiste begeleiding zouden kunnen verbeteren, kreeg opnieuw veel aanhang.⁵² Tegelijkertijd trad er met de arbeidsduurverkorting een verburgelijingsproces op, waarbij arbeiders zich gingen spiegelen aan de houdingen, gedragingen en consumptiewijzen van de burgerij.⁵³ Dat manifesteerde zich onder meer in de ontwikkeling van een levensstijl waarin consumptie een steeds belangrijker rol ging spelen; cafés, cinema’s, danstenten, sportverenigingen, etcetera floreerden. De v.v.v.-week op Katendrecht verenigde deze twee fenomenen en had zowel een commercieel als een civiliserend karakter. De activiteiten boden een combinatie van commercieel vermaak – met kermisattracties als de ‘Rideo’, eendjes vangen en een oliebollenkraam – en culturele, educatief verantwoorde activiteiten, zoals het Chinees circus, muziek- en theatervoorstellingen (afbeelding 5).

Tijdens de v.v.v.-week werd een soort droomwereld gecreëerd, die in scherp contrast stond met het dagelijkse arbeidersleven. Allerlei zintuiglijke prikkels moesten de arbeiders verleiden om hun huizen te verlaten. Een van de bezoekers van de v.v.v.-festiviteiten verwoordde het als volgt: ‘We worden uithuizig! Met geweld. Optochten lokken ons ’s middags en ’s avonds de straat op, en als we eenmaal de straat op zijn, probeeren winkels en cafés met kunst en vliegwerk vat op ons te krijgen. En die drukte zelf is zoo aantrekkelijk. We weten nu al niet beter of we lopen in een doezel van grammofonmuziek van omroepers [...] en terwijl het ons groen en wit [de v.v.v.-kleuren] voor de oogen wordt verlustigen we ons toch aan illuminaties, sparrengroen en eerepoorten.’⁵⁴ Het publiek werd gelokt met versierde winkelfronten, lichtspektakels en technische hoogstandjes. Een reporter schrijft over de Katendrechtse v.v.v.-week: ‘Het krioelde van de Europeanen, die met bootjes en bussen vol van den Rechter Maasoever kwamen opdagen. Men

50 ‘Katendrecht wordt een klein-China’; GAR, Collectie Bibliotheek, aanvraagnr. P 1417, ‘De Officieele v.v.v. Courant 1935’, p. 21.

51 T. Beckers, *Planning voor vrijheid. Een historisch-sociologische studie van de overheidsinterventie in recreatie en vrije tijd* (Wageningen 1983).

52 C. Smit (red.), *Fatsoenlijk vertier. Deugdzame ontspanning voor arbeiders na 1870* (Amsterdam 2008).

53 A. de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* (Boom, Meppel/Amsterdam 1984).

54 ‘v.v.v.-impressies’, RN, 13 september 1935, 13.

Afbeelding 5: Opstelling van de attracties voor de v.v.v.-week op het Deliplein. Op de voorgrond de 'Chineesche markt', naar de schets van J. de Ruijter, met de 'Chineesche toko's'; links vooraan, slechts gedeeltelijk zichtbaar, de 'Ridee-O' van de firma Hommerson, een populaire kermisattractie; rechts vooraan het Katendrechtse v.v.v.-kantoor, achteraan in het midden het 'Chineesch Circus' en op de achtergrond de gebouwen van de 'Nederlands-Amerikaanse Stoomvaart Maatschappij' (NASM) en de havenkranen van de Rijnhaven. (Persoonlijke collectie van Wai Leng Bakker)

vergaapte er zich aan de gevelversieringen van de cafés en de Chineesche restaurants op het Deliplein. Op de Chineesche markt heerschte een opgewekte drukte, al was het plein nog niet geheel gereed. [...] Honderden verdrongen zich voor de kermis attracties, voor de Ridee "O" van Hommerson, waar de mensen onder de muziek van een pronkjuweel van een kermisorgel met dirigerende poppetjes et cetera en onder fantastische licht- en duisterniseffecten werden rondgeslingerd, voor den zweefmolen, voor een schiettent en voor een rad-van-avontuur waar de boniseur zich door middel van een versterk-installatie tot het publiek richtte. Een nieuwe verovering der techniek.⁵⁵

Voorbij het keurslijf: de Chinezen drukken een eigen stempel op de v.v.v.-week

Ondanks alle westerse droombeelden die tijdens de v.v.v.-week op de Chinese gemeenschap werden geprojecteerd, bleef de rol van de Chinezen zeker niet beperkt tot die van passieve figurant. In de eerste plaats drukten de Chinese ondernemers hun stempel op het gebeuren door zelf actief deel te nemen aan de v.v.v.-week. De Chinese restaurants Tsong San Lao en Chong Kok Low, beide gevestigd in de Delistraat, werden door henzelf speciaal voor de gelegenheid in een nieuw kleedje gestoken. Zij-

⁵⁵ 'In Katendrecht-Chinatown', RN, 6 september 1935, 5.

Afbeelding 6: Het restaurant 'Tsong San Lao' dat zich presenteert als 'het eerste Chineesch restaurant' en feestelijk versierd is ter gelegenheid van de V.V.V.-week met een Boedhistische pagode, Chinese lampionnen, vlaggen en wimpels, de uitgedeelde V.V.V.-bloembakken voor de ramen en verschillende lichtreclames. (Collectie Spaarnestad)

Afbeelding 7: Zicht op de Delistraat, die in gereedheid gebracht wordt voor de komende v.v.v.-week. Opvallend aanwezig: het restaurant 'Chong Kok Low', dat een Chinese transformatie heeft ondergaan. (Collectie Spaarnestad)

zelf schoven bordkartonnen replica's van Chinese façades als een tweede huid voor de bestaande gevels. De gevel van Tsong San Lao vormde een soort collage van Chinese stijlelementen en werd opgesmukt met een Boeddhistische pagode, vlaggen, wimpels, Chinese lampionnen en flitsende lichtreclames, waarmee de uitbater K.S. Cheung zijn restaurant bij het Nederlandse publiek promootte als 'het eerste Chineesche restaurant' (afbeelding 6). Ook de voorzetgevel van Chong Kok Low onderging een ware metamorfose. Het feit dat de uitbater afkomstig was uit de Guandong of Kanton provincie, doet vermoeden dat de Chinese façade een verwijzing was naar de traditionele Kantonese bouwstijl, die gekenmerkt wordt door blauwgrijs zichtmetselwerk of 'qingzhuan'⁵⁶ en rondbogen boven de deuren.⁵⁷ Deze 'moderne' bouwstijl, die zowel oosterse als westerse stijlkenmerken bezat, werd in de negentiende eeuw door Chinese emigranten in China geïntroduceerd. Een eeuw later maakte de hybride voorzetgevel van Chong Kok Low een dubbel(zinnig)e lezing mogelijk: ware Chinese authenticiteit voor de Nederlandse dagjestoeristen en symbool van moderniteit voor het Chinese publiek (afbeeldingen 7 en 8).

⁵⁶ Deze blauwgrijze bakstenen werden gebruikt sinds het einde van de Qing dynastie, in de Kantonese gebieden in China. P. Batto, 'The Diaolou of Kaiping (1842-1937). Buildings for dangerous times', *China perspectives*, 66 (2006), <http://www.cefc.com.hk/pccpa.php?aid=2066> (13 januari 2010).

⁵⁷ Met dank aan Yanliu Lin om mij hierop te wijzen.

Afbeelding 8: De Delistraat op Katendrecht tijdens de v.v.v.-week met links de versierde Chinese restaurants en rechts de 'Chinese markt' en een glimp van de tent van het 'Chinees circus', 1935. (Collectie Spaarnestad)

De Chinese inwoners van Katendrecht waren ook op allerlei andere manieren actief betrokken bij de vormgeving van hun *Chinatown*. Zo voerden ze tijdens de v.v.v.-week een opmerkelijke reeks Chinese rituelen op, die samen een curieus anachronistisch spektakel boden. Tegen betaling konden de bezoekers van het 'Chinees Circus' een voorstelling van de traditionele drakendans bijwonen, die normaal gezien enkel voor Chinees Nieuwjaar werd gereserveerd. Deze draak, die een paar jaar eerder nog dienst had gedaan op de Wereldtentoonstelling in Chicago, werd van Amerika naar Rotterdam overgebracht.⁵⁸ Daarnaast boden Chinese verkopers tijdens de feestweek ook 'Ma Fa'-koekjes aan. Deze koekjes werden door Kantonese Chinezen traditioneel gegeten tijdens het *Maanfeest* of *Midherfstfeest*, ter herinnering van generaal Ma Fa, die geëerd werd vanwege zijn (verloren) strijd tegen de Mongoliërs, eind dertiende eeuw. Deze koekjes eten betekende zoveel als de hoofden van de Mongoliërs eten.⁵⁹ Volgens een van de v.v.v.-verslaggevers lachten de Ma Fa-verkopers, omwille van de goede verkoop.⁶⁰ Wellicht had ook het beeld van de nietsvermoedende Nederlanders die massaal 'Mongoliërs' naar binnen werkten, hier mee te maken. Tot slot werden er naar traditie van het *Chung Yeung feest* overleden voorouders herdacht met onder meer offergaven. Chinese huisaltaartjes werden omgetoverd tot exotische bezienswaardigheden. In ruil voor tien cent, konden bezoekers binnen een kijkje nemen en zien hoe met beelden van Confucius, gekleurd papier, kopjes voor offergaven aan de huisgoden, wierook, Chinese gezangen en muziek, de doden werden geëerd.

Met behulp van bordkartonnen replica's van historische Chinese gebouwen en herinterpretaties van Chinese rituelen, creëerden Chinese bewoners op het Deliplein een soort geënceneerde ontmoetingsplek, waar het sociaal geconstrueerde beeld van Katendrecht opnieuw zou worden onderhandeld, bijgestuurd en getransformeerd. De assemblages en collages van culturele symbolen weerspiegelden de verlangens van de Chinese inwoners naar hun verafgelegen thuisland en gaven tegelijkertijd vorm aan de oriëntalistische verwachtingen van het westerse publiek. Deze re-interpretaties werden zodanig uitvergroot of verdraaid, op het parodiërende af, dat ze commercieel succesvol waren en voldoende herkenbaar bleven voor de Chinese thuisbasis. In tegenstelling tot de retorisch geconstrueerde *plaats-mythe* rond Katendrecht die uitsluitend en eenzijdig door dominante groepen in de Nederlandse samenleving was gecreëerd, bood deze 'paradoxale ruimte'⁶¹ de Chinese bevolking de mogelijkheid om hier haar eigen plek te verwerven en vorm te geven. De v.v.v.-week was meer dan de voortzetting van de oriëntalistische denkbeelden die waren verspreid door de geïllustreerde familietijdschriften. Naast een licht consumeerbare cultuur op maat van de westerling, bood ze

58 'De v.v.v.-week 1935. Katendrecht maakt groote voorbereidingen'.

59 ChinaCulture, Ministry of Culture, 'Customs of Mid-Autumn festival', http://www.culturalink.gov.cn/focus/2009-09/17/content_349682.htm (10 april 2010).

60 'v.v.v.-impressies'.

61 Met 'paradoxical space', verwijst Gillian Rose naar plekken waarin personen zich 'op twee plekken tegelijkertijd' bevinden. Door anders te handelen dan wat sociaal verwacht wordt, door 'Anders' te zijn in (en niet buiten) een territorium waar iedereen 'Gelijk' is, geven 'paradoxical spaces' aan minderheidsgroepen (als vrouwen en migranten) de kans om zelf de touwtjes in handen te nemen en hun identiteit te bepalen op basis van hun eigen voorwaarden. Daarnaast biedt dit ook de mogelijkheid om de grenzen van de plek, die zij als minderheden krijgen toegewezen, te verleggen. Paradoxale ruimtes zijn dus in feite ontregelende ruimtes: ze bezitten de bijzondere eigenschap om gangbare sociale verhoudingen ingrijpend te veranderen. G. Rose, *Feminism and geography. The limits of geographical knowledge* (Minneapolis 1993) 140-141.

ook de nodige speelruimte waardoor de Chinezen de grenzen van de hun toegewezen plaats binnen de Nederlandse samenleving definitief zouden verleggen.

De nawerking van de v.v.v.-week: *Chinatown* voedt Rotterdams imago van havenmetropool

De v.v.v.-week was een tijdelijk evenement, maar de impact ervan overschreed tijd en ruimte: de effecten zouden nog jarenlang doorwerken en bleven ook niet beperkt tot Katendrecht. Tijdens de v.v.v.-week werden de eerste stappen gezet in de commodificering van de Katendrechtse *Chinatown*. De ontdekking van *Chinatown* als 'ethnoscape' opende tal van nieuwe mogelijkheden. Zo paste het kosmopolitische plaatje van *Chinatown* perfect in de nieuwe economische beleidsstrategie waarbij Rotterdam zich wilde (her)profilieren als een grootstedelijke wereldstad. Midden jaren dertig, in volle crisistijd, bleek de vermarkting van *Chinatown* een succesvolle culturele strategie.⁶² Begin twintigste eeuw had Rotterdam zich ontwikkeld tot een van de belangrijkste wereldhavens en was de stad zowel qua omvang als inwonersaantal spectaculair toegenomen, de bevolking was meer dan vier keer zo groot als een halve eeuw daarvoor.⁶³ Als gevolg groeide bij de stedelijke elite de overtuiging dat Rotterdam zich moest ontwikkelen tot een metropool, die naam waardig. Dat leidde tot nieuwe opvattingen over stadsontwikkeling, een toenemende aandacht voor culturele initiatieven, maar ook tot allerlei pogingen om een nieuw imago voor de stad te creëren.

De Rotterdamse 'Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer' speelde een sleutelrol bij het vormgeven van Rotterdams 'grootstadzucht'⁶⁴ en maakte dankbaar gebruik van de havensymboliek om komaf te maken met Rotterdams imago van de 'werkmansstad' en haar vermeende 'achterlijkheid' of 'provincialisme'. In een van hun toeristische gidsen lezen we: 'Wel wordt er soms beweerd, dat de Maasstad in weerwil van haar uitgestrektheid en haar ruim half miljoen inwoners, toch geen Wereldstad is en iets provinciaals behouden heeft. [...] De omgeving maakt den mensch, zegt men; en op de Rotterdam-schen haven [...] daar voelt ge u rijker en sterker, daar snuift ge de ruimte, daar... juist: daar voelt ge iets in u van het wereldburgerschap.'⁶⁵ De haven, als poort naar de wereld, waar internationale zeelieden af- en aanmonsterden, bevestigde de Rotterdammers in hun vertrouwdheid met 'het vreemde' en in hun imago van wereldburgers.

Na de bewuste v.v.v.-week van 1935 groeide Katendrecht alvast uit tot een stukje Rotterdam waarmee men graag uitpakte. Vooral de aanwezigheid van de Chinese café-restaurants, die zich nadrukkelijk op een Nederlands publiek richtten, zorgde ervoor dat Katendrecht zou uitgroeien tot een trekpleister. Zo lezen we in een stuk opgedragen aan 'de Chinezenwijk': 'Ondertussen zijn wij, Rotterdammers, terecht een beetje trots op deze Chinezenwijk, die wij graag laten zien aan logés uit minder Aziatisch be-deelde streken.'⁶⁶ Op een gegeven moment verwierf Rotterdam met haar haven en haar

62 Zie over dit thema, in de hedendaagse Noord-Amerikaanse context, ook S. Zukin, *The cultures of cities* (Oxford 1995).

63 P. van de Laar, *Stad van formaat. Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw* (Rotterdam 2002) 173.

64 Vrije vertaling van het Duitse 'Weltstadtsehnsucht'. Met deze term werd tijdens het interbellum schamper verwezen naar Berlijns verwoede pogingen een metropool te zijn.

65 Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Rotterdam, 'Een Rondvaart door de Rotterdamsche Havens', in: *Zwagers' groote gids voor Rotterdam en omstreken* (Rotterdam 1927) 57-58.

66 'In de Chinezenwijk', ongedateerd tijdschriftartikel.

Chinatown zelfs internationale faam. Onder meer Duitse toeristen vonden de weg naar de Rotterdamse *Chinatown*, zo blijkt uit een krantenartikel: ‘En, zooals het een vreemde deling betaamt, heeft Feldmann tot het aparte leven der Chineezzen op Katendrecht trachten door te dringen en in een Chineesch restaurant alle zintuiglijke waarnemingen gedaan om de sfeer van onze kosmopolitische havenstad te benaderen.’⁶⁷ Door zich te profileren als een exotische bezienswaardigheid kon *Chinatown* dus mee profiteren van de pogingen om Rotterdam te promoten als ‘Wereldstad’.

De v.v.v.-week als opstap naar de sociaal-economische integratie van de Chinese ondernemers

Wat vroeger enkel leek weggelegd voor de rijkere klassen, werd mede dankzij de v.v.v.-week betaalbaar en daardoor bereikbaar voor een bredere laag van de bevolking (afbeelding 9).⁶⁸ Het toenemend aantal bezoekers op Katendrecht zorgde voor een heropleving van de plaatselijke economie en bleek uiteindelijk de redding van het Chinese ondernemerschap op Katendrecht. De teruggang in de scheepvaart vanaf de jaren dertig en de bijkomende, dalende tewerkstelling van Chinese zeelui dwong de logementhouders om alternatieve inkomensbronnen te zoeken. Dit manifesteerde zich onder meer in verschuivingen binnen het ondernemerschap in deze periode: van ondernemingen die bijna exclusief gericht waren op de Chinese stokers en tremmers (hoofdzakelijk logementen en koffiehuisen) naar een meer gedifferentieerd aanbod dat zich geleidelijk aan ook richtte op een gemengd Chinees en Nederlands publiek, zoals restaurants, *lunchrooms*, hotels, kruideniers en wasserijen.⁶⁹

Het succes van de Chinese restaurants springt hierbij het meest in het oog. Tijdens de v.v.v.-week hadden zij een speciaal ‘v.v.v. menu’ samengesteld, ‘dat tegen billijken prijs gelegenheid tot kennismaking met de Chinese keuken bood’. Hier werden de kiemen gelegd voor wat na de

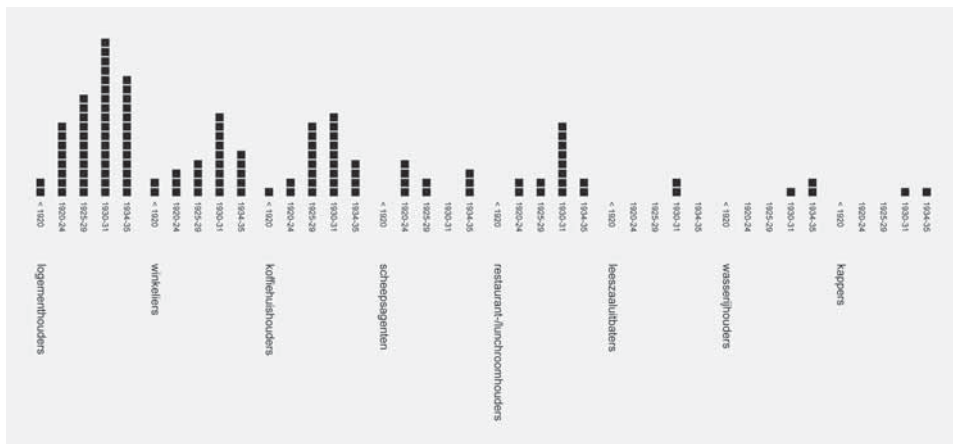
CHINEESCH RESTAURANT	
金樓國中包	換便筵
CHONG KOK LOW	
DELISTRAAT 18 TEL. 13346	
ROTTERDAM - ZUID	
MONEY EXCHANGE	WISSELKANTOOR
Rotterdam, Juni 1938	
MCA	3
2 Sate met vleesch	30
2 Gel. Rijst met kip	1.50
1 Kroepoek	30
2.10	

Afbeelding 9: Rekening van het Chineesch Restaurant Chong Kok Low, juni 1938. De bestelling laat een vernederlandst Chinees menu zien. Op hetzelfde adres hadden Yuen Wah en zijn Nederlandse vrouw Jo Kraaijeveld ook een ‘money exchange – wisselkantoor’ waar de vele internationale zeelieden die af- en aanmonsterden op Katendrecht hun vreemde munten konden inwisselen. (Persoonlijke collectie van Howard Zee, via <http://seasite.hyves.nl>)

67 ‘Een vreemdeling bezoekt Rotterdam. Geïmponeerd door de veelzijdige bedrijvigheid’, RN, 13 december 1937, 11.

68 Een bewaarde rekening van het Chinese restaurant Chong Kok Low, daterend van juni 1938, laat een bestelling zien voor vier personen (twee vleessatés en twee keer gebakken kip met rijst, plus een portie kroepoek) voor een bedrag van 2,10 gulden. Omgerekend naar vandaag komt dit bedrag overeen met 17,88 euro. <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php> (9 februari 2011).

69 Reconstructie door de auteur op basis van de Rotterdamse adresboeken uit de jaren dertig. GAR, collectie adresboeken.

Afbeelding 10: Evolutie van het aantal Chinese ondernemers in Katendrecht per bedrijfstak, 1909-1935. Vanaf eind jaren twintig, begin jaren dertig werd het eenzijdige aanbod van logermentshuizen en koffiehuisen uitgebreid met een veel gedifferentieerder aanbod dat niet langer exclusief op de Chinese zeelui gericht is. (GAR, Collectie adresboeken Rotterdam 1909 tot en met 1935)

Tweede Wereldoorlog zou uitgroeien tot het bekende, massale succes van de Chinese horecasector in Nederland.⁷⁰ De combinatie van democratische prijzen en Chinees voedsel dat aangepast werd aan de smaak van de Nederlanders, aangeboden in een ‘exotisch’ kader bleek een schot in de roos. Tegen 1939 waren er in Nederland een dertigtal Chinese restaurants, waarvan het merendeel wellicht op Nederlandse bezoekers was gericht (afbeelding 10).⁷¹ Dat Chinese café- en restauranthouders handig op de ontwikkelingen wisten in te spelen, blijkt onder meer uit volgend fragment: ‘Dit staat wel vast, dat men *Chinatown* kan bezoeken zonder enige vrees voor zijn veiligheid of zijn portemonnaie te hoeven koesteren. In de restaurants is het hoogstens de samenstelling van het menu, dat een gevoel van ongerustheid kan geven. [...] Wie zich niet aan de haaienvinnen en de vogelnestjes wil wagen bestelle Chinese thee en gebak, die beide heerlijk smaken en heel weinig kosten.’⁷²

Het Katendrecht dat zich ontwikkelde als exotische bezienswaardigheid had vele gezichten. Waar deze *plaats-mythe* oorspronkelijk het beeld van Katendrecht als sociale en geografische periferie voedde – ver verwijderd van de rest van Rotterdam – kreeg Katendrecht sinds de v.v.v.-week een nieuwe betekenis. Het feit dat *Chinatown* deel ging uitmaken van de Rotterdamse stadspropaganda en een rol ging spelen in de vrijetijdsbesteding van de arbeiders, illustreert hoe Katendrecht steeds dichterbij het centrum zou bewegen. Vanuit het perspectief van de Chinese migranten functioneerde

⁷⁰ Rijkschroeff, *Etnisch ondernemerschap*.

⁷¹ M.L. Vellinga en W.G. Wolters, ‘De Chinezen’, in: H. Verwey-Jonker (red.), *Allochtonen in Nederland. Beschouwingen over de gerepatrieerden, Molukkers, Surinamers, Antillianen, buitenlandse werknemers, Chinezen, vluchtelingen, buitenlandse studenten in onze samenleving* (Den Haag 1971) 63, zoals geciteerd in B. Zeven, *Balancerend op de rand van Nederland: een historisch onderzoek naar het ten aanzien van de Chinese minderheid gevoerde overheidsbeleid in de jaren 1918-1940* (Den Haag 1984) 91.

⁷² ‘In de Chinezenwijk’.

de *plaats-mythe* van exotisch curiosum als een dubbele maskerade. Hier schuilt de ambivalentie van deze *plaats-mythe*: enerzijds dwongen de geprojecteerde oriëntalistische denkbeelden de Chinezen in een opgelegd keurslijf dat in belangrijke mate van buiten af werd bedacht, bepaald en gestuurd. Anderzijds bood ze handvaten voor mogelijke (economische) overlevingsstrategieën waardoor de Chinese ondernemers hun kwetsbare positie binnen de Nederlandse samenleving konden versterken. De Chinese ondernemers slaagden er in om deze *plaats-mythe* te herinterpreteren en toe te eigenen door een dubbele tactiek, waarbij zij tegelijkertijd inspeelden op de verwachtingen van het westers publiek en verwezen naar alleen voor ingewijden verstaanbare Chinese culturele codes.

Hierdoor ontstond een ruimte die nog het best te benoemen valt als wat Kevin Hetherington aanduidt als ‘space of an alternate order’ of ‘ruimtes van een alternerende orde’.⁷³ Hiermee protesteert Hetherington tegen de gangbare opvatting over marginale ruimtes (zoals die onder meer terug te vinden is bij Henri Lefebvre en Rob Shields) dat zij per definitie contra-hegemonische ruimtes van de vrijheid zouden zijn, die complexer, meer wanordelijk of onbepaald zouden zijn en die zich afzetten tegen elke vorm van sociale orde. Ook marginale ruimtes beschikken volgens Hetherington over eigen codes, regels en symbolen en genereren hun eigen machtsrelaties, en kunnen dus nooit los gezien worden van een (weliswaar wisselende) vorm van sociale ordening. Eerder dan in binaire tegenstellingen te denken – tussen centrum en periferie, tussen transgressie en controle, tussen vrijheid en orde – presenteert Hetherington deze ‘ruimtes van een alternerende orde’ als ruimtes die kunnen functioneren als een soort van tussenruimtes die net in de wisselwerking met ‘het centrum’ alternatieve vormen van sociale ordening mogelijk maken.

Tot slot functioneerde de *plaats-mythe* van het exotisch curiosum ook op een ander niveau als masker. Dat de positie en het aanzien van de Chinezen binnen Rotterdam verbeterde dankzij de v.v.v.-week staat buiten kijf. Toch kon slechts een selecte groep van Chinezen hiermee hun voordeel doen, namelijk de leden van het Chinese establishment en hun eventuele familieleden of streekgenoten. Voor de overgrote meerderheid van de Chinese stokers en tremmers zou er weinig of niets veranderen. Achter de maskerade van de exotische *Chinatown*, bleef het leed en de armoede van de Chinese zeelui grotendeels verborgen. Ondanks het werk van Chinese civiele organisaties zouden de interne tegenstellingen tussen de ondernemers en de zeelui in de loop van de jaren alleen maar toenemen. Dit onderscheid werd nog versterkt door acties van de lokale politicommissaris Louis Einthoven. Vanaf 1934 ontwikkelde hij een beleid dat er op gericht was zoveel mogelijk ‘armlastige’ Chinezen terug naar hun geboorteland te sturen.⁷⁴ In tegenstelling tot de gebruikelijke media-aandacht voor alles wat met de Chinezen op Katendrecht te maken had, voltrok deze door de politie georkestreerde repatriëring zich grotendeels achter de schermen. Hieruit blijkt hoe deze ‘ruimtes van een alternerende orde’ niet uitsluitend, of per definitie voor iedereen emanciperend werken. Integendeel, dit soort van ruimtes zijn fundamenteel ambigu: ze bezitten tegelijkertijd de potentie om bestaande interne tegenstellingen tussen verschillende groepen te versterken en nieuwe vormen van uitsluiting te genereren.

73 K. Hetherington, *The badlands of modernity. Heterotopia and social ordering* (Londen, New York 1997) 20-38.

74 GAR, Gemeentepolitie Rotterdam, inv. nr. 3165.

Conclusie

Deze casestudy, met een focus op de v.v.v.-week toont een ander gezicht van de vooroorlogse Rotterdamse *Chinatown*. Uit de samenwerking tussen Nederlanders en Chinezen naar aanleiding van de v.v.v.-week blijkt dat de vermeende raciale scheidingslijnen tussen Chinezen en Nederlanders veel minder rigide waren dan tot nu toe werd aangenomen. Hiermee sluit dit artikel aan bij de recente inzichten uit onderzoek gebaseerd op mondelinge geschiedenis. Aan de ene kant zorgden collectieve economische en sociale belangen van de Nederlandse en Chinese ondernemers dat deze scheidingslijnen werden overstegen, aan de andere kant brachten ze nieuwe, interne scheidingslijnen op basis van sociaal-economische status teweeg – bijvoorbeeld tussen de Chinese logementhouders en de Chinese zeelui. Tegelijkertijd laat dit artikel ook een ander Katendrecht zien. Naast het Katendrecht als vergaarbak voor al wat ‘anders’ was (zoals geconcludeerd kan worden op basis van vertooganalyses) of het Katendrecht dat door overheidsinstanties beschouwd werd als een makkelijk te beheren gedoogzone, verschijnt er in dit artikel een Katendrecht dat voor welbepaalde groepen ook onverwachte mogelijkheden en kansen bood.

Wanneer we naar het v.v.v.-initiatief kijken met een hedendaagse bril, dan ligt de vergelijking voor de hand met de huidige trend waarbij multiculturele buurten, en met name *Chinatowns*, herontwikkeld worden als toeristische spektakels. Michael Sorkins kritiek op de ‘themativering’ van de publieke ruimte, biedt daarbij voldoende reden om hier sceptisch tegenover te staan.⁷⁵ Eén van Sorkins belangrijkste conclusies was dat de toename van claims op de publieke ruimte door dominante, homogene groepen in de samenleving (vaak met eenzijdige, commerciële doeleinden – vandaar ook de analogie met themaparken) uiteindelijk leidt tot de uitholling van de democratische betekenis van publieke ruimte, met processen van sociale uitsluiting tot gevolg. Dit artikel kan gelezen worden als een nuancering van deze (Noord-Amerikaanse) postmoderne kritiek en laat ook de mogelijke ambivalentie van thematisering zien. Materiële cultuur (en in het bijzonder de toe-eigening van publieke ruimte) kan bij processen van identiteitsconstructie een belangrijke rol spelen bij de aanmaak van meervoudige (overlappende en/of tegenstrijdige, opgelegde en/of gecontesteerde) betekenissen, meer dan vaak het geval is bij de eenzijdig gedomineerde vertogen over migrantengroepen. Dat de thematisering van Katendrecht als *Chinatown* de Chinezen niet per definitie in een opgelegd keurslijf dwong, maar dat de Chinezen deze tegelijkertijd ook actief inzetten als een zelf geconstrueerde maskerade waar ze in de eerste plaats zelf financieel voordeel uit haalden, is hiervan een sprekend bewijs.

Behalve historisch en theoretisch inzicht biedt dit artikel ook een boodschap voor huidige beleidsmakers. Ondanks de mogelijke sociale hefbomen die de manipulatie, (her)interpretatie en toe-eigening van sociaal geconstrueerde denkbeelden kunnen bieden, is hierbij toch ook een zekere waakzaamheid geboden. De schijnbare soepelheid, die plekken als Katendrecht in staat stellen om in te spelen op steeds wisselende omstandigheden en om zichzelf telkens opnieuw heruit te vinden, is tegelijkertijd een sterkte en een zwakte. In het geval van (multi)etnische wijken als Katendrecht loert het gevaar voor stereotypering om de hoek. In de huidige (geplande) stadsontwikke-

75 M. Sorkin (red.), *Variations on a theme park. The new American city and the end of public space* (New York 1992).

lingsprocessen verschijnen er dan ook geregeld kapers aan de kust. Exotisch getinte of nostalgisch-historisch gekleurde 'plaats-beelden' worden naar believen gerecycleerd, gemanipuleerd en aangepast, of het nu gaat om het aantrekken van 'nieuwe stedelingen',⁷⁶ het opkrikken van verloederde winkelstraten of het doorduwen van grootschalige private ontwikkelingsprojecten.⁷⁷ Het risico daarvan is niet alleen dat een deel van de bewoners, ondernemers of andere gebruikers waarvoor deze plekken bestemd zijn, zich niet herkennen in het (vaak eenzijdige) imago dat ze krijgen opgekleefd. Daarnaast genereert deze aanpak in veel gevallen een instant stedelijkheid die haaks staat op heterogene, spontaan gegroeide stadsontwikkelingsprocessen. Wanneer de constructie van plaatsbeelden wordt verward met of gereduceerd tot 'place-marketing', dan lijken we plots heel ver af te staan van de dubbelzinnigheid en de ambiguïteit die de v.v.v.-week zo bijzonder maakte.

⁷⁶ Zie bijvoorbeeld het recente 'Eetwijk-initiatief', een project van Pact op Zuid in Rotterdam dat gericht was op de ondersteuning van etnisch getinte restaurantjes.

⁷⁷ Zie bijvoorbeeld de recente ontwikkeling van het 'European China Center'. Voor meer informatie: E. Vervloesem, 'The "Great Comeback" of the Chinese to Katendrecht', *Monu – Magazine on Urbanism*, 9 (2008) 50-55.